

Dr Kamilo Firingier

Franjo Konrad von Hoetzensdorf, drugi učitelj osječke crtačke škole (1826.-1841.)

Poslije smrti osnivača i prvog učitelja osječke crtačke škole Antuna Müntzbergera (8. VIII 1824.) dodijelio je privremeno gradski sudac Krm-potić kao rektor glavne i crtačke škole toj školi na službu njegovog sina *Antuna Müntzbergera ml.* Ovo postavljenje obrazložio je time, da ne bi došlo do zastoja u obuci te zbog pripravljanja semestralnih radnji uč-nika. Sudac Krmpotić i gradsko poglavarstvo imali su mnogo obzira prema sinu zbog 25-godišnje službe njegova oca i teških prilika u kojima je pokojnik ostavio svoju obitelj. Iako nije imao nikakvih stručnih kvalifikacija zauzeli su se da on preuzme očevu mjesto. Vrhovno školsko nad-zorništvo u Zagrebu potvrdilo je njegovo postavljenje tražeći da uz odgovarajuću nagradu ostane u toj privremenoj službi do imenovanja redovitog učitelja. Razmjerno ugovorenoj plaći pokojnika odredilo mu je gradsko zastupstvo za pol godine službovanja nagradu od 150 forinti konvencionalne vrijednosti, čime se međutim nije složila Dvorska komora u Beču. Pozivajući se na to da je grad Osijek opterećen osjetljivim dugo-vima i da godišnji gradski rashodi nadilaze gradske prihode Komora je odredila nagradu pomoćnog učitelja sa 71 forintom i $6\frac{2}{3}$ novčića snizivši osnovnu plaću i ne priznavši mu plaću za vrijeme jesenskih praznika.

Za ispražnjeno mjesto vrhovno je školsko nadzorništvo u Zagrebu raspisalo odmah natječaj s rokom do kraja listopada god. 1824.¹, te 16. XI 1824. šalje osječkom gradskom poglavarstvu tri primljene molbe: Ivana Bernta, Josipa Borčića i Karla Lobmayera s pozivom da stavi svoj prijedlog te uzme u obzir i molbe koje je izravno primilo. Naknadno je poslalo još i molbu Josipa Nogela, učitelja crtanja iz Lučenca u Slo-vačkoj. U gradskim spisima ostale su (u ovjerovljenom prijepisu) samo molbe Lobmayera, Borčića i Müntzbergera. Koristimo priliku da o njima više pišemo, jer pokazuju tko je sve iz naših krajeva u ono vrijeme mogao doći u obzir za mjesto učitelja crtanja.

Prvi je zemaljskom školskom nadzorniku u Zagrebu 8. X 1824. poslao molbu sa 7 crteža Karlo Lobmayer iz Rume, pomoćni učitelj druge glavne škole u Rumi. Prema svjedodžbi, koju mu je 30. VIII 1820., kad je bio 16 godina star, u Rumi izdao učitelj crtanja Josip Nogell v. Rethe, on

je šest godina, od 20. XII 1814. do 25. VIII 1820. s neumornom revnošću i izvrsnim uspjehom pohadao crtačku školu u rumskoj glavnoj školi. Predložio je također svjedodžbu da je na privilegovanoj crtačkoj školi u Stolnom Biogradu (Székes Fehérvár) svršio tečaj iz crtanja 1822./3. god. te se »na taj način zbog postizanja budućeg mjesta crtačkog učitelja vježbao u propisanim kraljevskim pravilima za umjetnike i obrtnike kako slijedi: u odredbama o arhitektonskim stupovima, slobodnom crtanju ornamentata i cvijeća, građevinarstvu, planometriji, radovima zlatara i srebrnara, pojasara i tesara kao i bravara, stolara, kolara, sedlara i tkalaca.« Imao je i svjedodžbu osječke glavne škole od 18. VII 1824. da je poslije završena tri nacionalna razreda u Rumi i propisane jednogodišnje pripreme drugog razreda glavne škole u Rumi te redovitog ispita na osječkoj glavnoj školi pronađen sposobnim za obučavanje na pučkim školama (scholis vernaculis).

Drugi je predao molbu »budući filozof« Josip Borčić iz Slunja. Njegovo obrazovanje bilo je još bolje. Prema priloženim svjedodžbama polazio je 4 godine višu školu u Slunju, 6 razreda gimnazije u Karlovcu, na glavnoj školi u Karlovcu položio je ispit za privatnog učitelja, god. 1824. potvrdio mu je u Karlovcu učitelj crtanja Sofronije Milinković da je u toku 4 mjeseca kod njega izučio »umjetnost crtanja, situacije, arhitekturu, slobodno crtanje kao i sva znanja potrebna za učitelja crtanja«. Na slunjskoj višoj školi služio je besplatno godinu i pol kao prakticirajući školski pomoćnik. Priložio je i 6 nacрта (6 Gebirgs und Architektur Pläne).

Potpuno je zaostajala za ovim molba Müntzbergera ml. Pozivao se u njoj na žalosnu sudbinu majke i sestre te zasluge oca, zatim da je poslije njegove smrti vodio crtačku školu. Priložio je propisane crteže, a glede svog osposobljenja samo svjedodžbu osječke gimnazije da je god. 1819./20. završio drugi razred. Unatoč tome gradsko je poglavarstvo sa poglavarstvene sjednice od 3. XII 1824. zagrebačkom školskom nadzorniku u svojem trojnom prijedlogu na prvom mjestu predložilo Müntzbergera, drugom Lobmayera i trećem Borčića. Prvog s obrazloženjem da nakon smrti oca i sada ovoga gorljivo zamjenjuje (Reg. 2571). Svoj prijedlog glede Müntzbergera ponovilo je gradsko poglavarstvo i sa sjednice od 24. XII 1824. (Reg. 2826) iako ga je vrhovno školsko nadzorništvo upozorilo da molitelj nema potrebne svjedodžbe niti osposobljenje za učitelja crtanja.

I sam je Müntzberger morao uvidjeti da nema izgleda pa 15. III 1825., potpisujući se kao praktikant višeg poštanskog ureda, javlja poglavarstvu da povlači molbu jer ima povoljne uvjete za poštansku službu u kojoj radi već četiri godine (Reg. 614). Unatoč otkazu radio je najprije u školi do 8. IX 1825. kao dana završetka školske godine, do kojeg mu je dana i isplaćena nagrada. Za daljnje vrijeme nije mu Kraljevska ugarska dvorska komora odobrila plaću, jer su nastupili jesenski praznici (Reg. 2731). Prije toga ipak je pristala da mu se nagrada isplaćuje na osnovu očeve plaće od 300 forinti, a ne prema sniženom iznosu. Za ovo vrijeme primio je Müntzberger od grada još 6 forinti za pet kopiranih crteža rijeke Drave, a 8 forinti za školski crtaći pribor. Müntzbergerov rad na crtačkoj školi nije međutim prestao 8. IX 1825., kako se predviđalo, već je i dalje potrajao, sve do nastupa njegovog nasljednika. Stoga on naknadno

od Dvorske komore tražeći da mu se nagrada plati još i za vrijeme od 1. X 1825. do 10. IV 1826. (Reg. 1379/1826.), na što je gradsko zastupstvo pristalo (Reg. 1773).

Müntzberger je ostao u poštanskoj službi. Potpisujući se kao kontrolor više pošte izvješćuje naime iz Varaždina gradsko poglavarstvo da mu je majka Josefa, udova prof. Müntzbergera, umrla 30. I 1842, (Reg. 437/1842.).

Prije konačnog rješenja dostavilo je god. 1825. Kraljevsko ugarsko namjesničko vijeće u Budimu i molbu Gustava Legrada v. Edelfeld iz Beča (Reg. 863), koja je dostavljena zagrebačkom školskom ravnateljstvu. Izravno su se na gradsko poglavarstvo obratili c. kr. akademski učitelj crtanja iz Pećuha Josip Lantz (Reg. 893), koji je pozvan da pošalje propisnu molbu, zatim Franjo Franz iz Vinkovaca (Reg. 1687). Potonji je priložio svjedodžbu c. kr. glavne škole u Vinkovcima o položenom ispitu za treći razred i svjedodžbu, zapravo preporuku vinkovačkog pukovnika. Iz molbe i priloga vidi se da je sin pokojnog kapelnika brodske graničarske pukovnije u Vinkovcima, rođen u Brnu, tri godine poučava crtanje u više privatnih kuća. Tvrdi da zna također izraditi uljene slike i minijature što je 7 godina učio kod učitelja crtanja slikara Antuna Gobelca u Našicama. Franzovu molbu međutim poglavarstvo nije dalje proslijedilo, već je na sjednici od 19. VIII 1825. samo zaključeno da se molitelj strpi.

Nenadani kraj svemu ovome učinio je reskript Namjesničkog vijeća br. 21504 od 23. VIII 1825. zaprimljen 17. IX 1825. (Reg. 1974). Tvrdeći da su od tri kandidata gradskog trojnog prijedloga Müntzberger i Lobmayer svojevolumno odustali od svojih molbi, a Borčić da je prešao u gimnastičku struku i da se bavi poslovima koji nemaju veze s poučavanjem crtanja, zajedno sa crtežima prilaže u međuvremenu primljenu molbu *Franje Conrada* kojeg da smatra prikladnim jer dolazi iz praktične ustanove, a poznat je već kao muž zrele dobi. Radi interesa obrtnika i zbog toga da bi se učitelj crtanja mogao imenovati prije početka školske godine, Namjesničko vijeće naročito požuruje poglavarstveno rješenje. Reskript je tako sastavljen da je potrebno donijeti njegov doslovni tekst koji je teško tačno prevesti, jer je namjerno oprezno i uvijeno sastavljen.²

Ovakav način rješavanja i izigravanja izbora odnosno naturavanje kandidata inače do tada u Osijeku nisu poznati. Conrad je morao kod Namjesničkog vijeća u Budimu ili Kraljevske ugarske dvorske komore u Beču imati jakih zagovornika. Iz spisa uostalom nije vidljivo da je i Lobmayer odustao od molbe, a Borčić prešao u drugu struku. Posljednje samo po sebi ne bi ni moglo biti odlučno, jer netko može imati i više struka. Gradsko je poglavarstvo reskript doista shvatilo kao nalog, a ne kao prijedlog, pa je prema tome i postupilo. Na poglavarstvenoj sjednici od 24. IX 1825. u cijelosti je usvojen primljeni reskript. Potpuno mimoilazeći nadležno vrhovno školsko ravnateljstvo u Zagrebu, doslovno ponavljajući riječi Namjesništva, te nakon toga i u svom prijedlogu još jednom ponavljajući riječi i razloge Namjesništva, izvijestilo je isto izravno da je uzevši u obzir moliteljevu sposobnost prihvatilo prijedlog o imenovanju Conrada za učitelja crtanja. Ovome je dodalo neistinito obrazloženje da je taj izbor prihvatilo tim više jer ovo mjesto, osim pomenuta tri natjecatelja, od kojih su dvojica svojevolumno odustala a treći

je za ovo mjesto manje kvalificiran, »nitko drugi nije tražio«. Takva je tvrdnja gradskog poglavarstva svakako bila smiona, jer je ponajprije Borčić imao svjedodžbu da je učio za učitelja crtanja, a potpuno su prešućene ostale molbe, Bernta, učitelja crtanja Lantza, Franza i Legrada, od kojih je molbu posljednjeg poslalo samo Namjesništvo. Čini se da gradskom poglavarstvu takav stav odnosno želja Namjesništva već i prije nisu bili nepoznati, na što bi upućivalo inače neobjašnjivo čudno rješenje odnosno nerješavanje molbe Franje Franza iz Vinkovaca. U zapisniku sjednice poglavarstva upisan je također zaključak da se o tom prihvatu ima izvijestiti i vrhovno školsko nadzorništvo u Zagrebu. Iz spisa nije vidljivo da je to doista učinjeno.

Da je u Namjesničkom vijeću vođena naročita briga da baš Conrad mora dobiti ovo mjesto dokazuje i požurivanje br. 29864 od 20. XI 1825. (Reg. 2800), kojim ukorava gradsko poglavarstvo zbog sporosti što još nije stavilo prijedlog, iako mu je prije više od mjesec dana poslana molba s uzorcima Franje Conrada koji je u svojoj struci u svim tačkama savršen, pa da još prije početka školske godine dobije tako spremnog učitelja. Nalaže se stoga da uz povrat molbe i uzoraka smjesta preda izvještaj, tim više »što je bilo dozvoljeno da poglavarstvo grada stavi drugi prijedlog, ne u pogledu umjetničko-znanstvenom, o čemu ne može odlučivati, već samo da ga se ne mimoide kao onoga koji plaća učitelja« (*»eo magis in viatur, quod novellae hujus Civitatis Magistratui ulteriori faciendae propositioni secus abhinc subitaneo deciso superari queuntis ulterior adhuc propositio faciendae concessa sit, non obtutu artistico scientifico, quod dijudicare nequit, sed tantum ne qua Magistrum dotaturus praetereatur«*). Ovakvo obrazlaganje zapravo je bilo izigravanje, jer ako si je Namjesništvo kod izbora učitelja pridržalo isključivo pravo odluke o umjetničko-znanstvenim kvalifikacijama kandidata, ne dozvoljavajući o tome raspravljanje, kakvo je onda izabiranje preostalo gradu iako je on morao plaćati takvog učitelja.

Na poglavarstvenoj sjednici od 16. XII 1825. razjašnjeno je da poglavarstveni predmet nije odaslan krivnjom podbilježnika Moslavca, zbog čega mu je podijeljen ukor i naloženo da prijedlog smjesta otpravi te pod prijetnjom suspenzije od plaće u roku od 8 dana predloži gradskom sucu svoje spise.

Tako je dakle neoubičajenim načinom Kraljevsko ugarsko namjesničko vijeće gradskoj općini za učitelja crtačke škole naturilo Franju Conrada, kako se tvrdi u literaturi vlastelinskog katastarskog crtača iz Darde. U gradskim spisima nema ni njegove molbe niti priloga molbi iz kojih bi bilo vidljivo njegovo osposobljenje i njegova dotadašnja služba, a nema ni njegovih crteža. Neće biti bezrazložan posebni interes Namjesništva da ta dokumentacija ne ostane kod grada, kad je izričito opetovano puta naložilo da mu se sve ovo vrati. Budući da je prije toga molitelj bio vlastelinski crtač teško je ipak pretpostaviti da je bio bez većih kvalifikacija.

Na dostavljeno naknadno izvješće Namjesničko se je vijeće doista požurilo i već 3. I 1826. (Reg. 389) saopćilo poglavarstvu da Conradovo imenovanje s početkom drugog polugodišta prima na znanje, te nalaže da novoimenovanog učitelja uvede u dužnost, a zbog »cjelovitosti spisa« naknadno dostavi njegovu molbu. Kraljevska ugarska dvorska komora da je

također po Vijeću izvještena zbog doznake plaće te stanarine, ako nema stana.

U dužnost i u službeni »stan koji se nalazi u dobrom stanju te je okrećen« uведен je Conrad 10. IV 1826. (Reg. 1230). Budući da su prije toga svim gradskim namještenicima snižene plaće na prijašnje snižena je i njemu godišnja plaća od 300 forinti na 200 forinti CM. Osim toga određen mu je iznos od 20 forinti za školski pribor (Reg. 979). Njegova se djelatnost prvi put očitovala prigodom molbe Müntzbergera ml. da mu grad otkupi 200 raznih crteža i knjiga koje bi se moglo vrlo korisno upotrijebiti za mladež. Na pitanje da li su ponuđeni crteži potrebni za školu crtanja kao uzorci odgovorio je da oni nisu potrebni, jer on sam ima takve i druge crteže, a osim toga obećao je predati godišnje školi tri izvorna crteža za predmetnu nastavu (Reg. 1305).

Prigodom isplate popravka prozora na školi crtanja razlupanih prije dolaska novog učitelja zaključeno je da ga gradski satnik Čavrak obavijesti da pazi na one učenike koji su navodno razbili prozore i od njih ishodi naknadu štete (Reg. 2121).

Prvi Conradov podnesak i potpis pronađen u gradskim spisima jest od 6. IX 1826. (Reg. 2780). Traži u njemu da se popravi šest oštećenih, neupotrebivih i zahrđanih potpunih i 6 nepotpunih crtaćih pribora. Potpisao se kao Franz Conrad Edler von Hötzenndorf Professor der Zeichenschule. Rukopis je dosta nesiguran, njemački jezik i pravopis prilično su loši (piše npr. Verzeichnäss). Pomenuti crtaći pribori dani su na popravak tesaru Pavlu Wagneru, međutim ovaj ih je poslao na popravak svojem sinu u Beč, te su ondje popravljeni. Račun za popravak iznosi 19 forinti i 46 novčića CM uz koji se morao platiti i trošak prijevoza i mitnice od 2 forinta i 24 novčića (Reg. 3168). Conradov podnesak o obračunu jezično je i pravopisno ispravan, međutim taj podnesak nije pisan njegovom rukom, on ga je samo potpisao. Tom prilikom izvršio je i stolar Eger u školi za 20 forinti i 39 novčića razne popravke, među ostalim oblanjao je šest velikih stolova za crtanje. Poslije trogodišnje upotrebe bilo je nadalje potrebno na 13 predmeta izvršiti manje popravke, koje je obavio pojasar Sebastijan Wagner uz trošak od 6 forinti i 30 novčića W. W. (Reg. 2662/1829).

U podnesku od 6. IX 1826. prvi put se spominje Conradovo plemstvo i njegov plemićki predikat von Hötzenndorf, a i ovo samo zato što se sam tako potpisao. U službenim spisima spominje se samo kao Conrad, što je shvaćeno kao prezime. Kako se potpisao u molbi i kako mu glasi prezime u priložima molbi ne znamo kad njegova molba nije ostavljena u Osijeku. Bit će da njegov položaj nije bio osobit, pa je prešutio svoje plemstvo. Novi položaj »profesora« u Osijeku čini se da je smatrao odgovarajućim svojem staležu pa se stoga opet počeo služiti svojim plemstvom i plemićkim predikatom. Gradske službenike doveo je radi toga u prvo vrijeme u nepriliku, jer nisu znali kako se zove, pa dok su ga u kazalu gradskih poglavarstvenih spisa inače vodili pod Conrad, g. 1827. upisan je ondje Hötzenndorfer Franciscus, a u knjizi zapisnika kao Franz Conrad Hötzenndorfer, bez ikakve oznake plemstva.

U novim prilikama zatražio je Conrad upis svojeg plemstva. Pod br. 28306 od 21. X 1828. (Reg. 2722/1828) obavješćuje naime Kraljevsko

ugarsko namjesničko vijeće s potpisom samog palatina Josipa gradsko poglavarstvo o primitku molbe Franje Conrada, učitelja njegove mjesne škole crtanja, da bude uvršten u popis plemstva s predikatom »ab Höt-zendorf«, međutim da predloženi transumpt armalija (plemićka diploma) ovjerovljen po gradskom sucu ne pruža dokaz da se odnosi na osobu molitelja. Ima se stoga pozvati istoga Conrada da uz predložena armalija pruži genealošku legitimaciju krsnim listovima ili drugim javnim ispravama.

Kao traženi rodoslovni dokaz dostavilo je poglavarstvo (Reg. 287/1829.) ovjerovljeni izvadak matice krštenih gradske župe sv. apostola Jakoba u Brnu od 16. I 1829. prema kojemu je 22. VIII 1770. u Brnu rođen »Franz de Paulo Adalbert, zakoniti sin plemenitorođenog gospodina Conrada Franza Antuna von Hötzen-dorf, tadašnjeg adjunkta kod c. kr. gubernijskog knjigovodstva (koji je prema predočenoj plemićkoj diplomi de dato 4. XI 1815. sa svojim potomcima s predikatom von Hötzen-dorf podignut u plemićki stalež) i Jozefe rođene Höczen-dorf njegove supruge. Krsni kumovi bili su: prvi Adalbert Gruber, revident c. kr. gubern. knjigovodstva i Katarina Leschitzky supruga gubern. sekretara«.

Ovaj je izvadak 17. I 1829. potvrdilo još i poglavarstvo kraljevskog glavnog grada Brna, međutim taj je izvadak potpuno neispravan i neistinit te sam u sebi protuslovan. Izvadak može samo prenijeti doslovni tekst kako je u vrijeme upisa bio zapisan uz eventualne ispravke i nadopune u opasci, ako su takvi u izvorniku naknadno uredovno bili upisani. Župni uredi ne izdaju u pravilu o matičnim odnosima potvrde već samo izvadke, pa je i u ovoj ispravi navedeno da je izdana kao matični izvadak. Stoga je neispravno i nerazumljivo da se u matičnom izvadku moglo mijesati podatke iz vremena upisa sa kasnijim promjenama i da se neistinito tvrdi da je god. 1770. rođen sin blagoplemenitorodnog gospodina Conrada Franza Antuna von Hötzen-dorf tadašnjeg(!) adjunkta kad je taj otac plemstvo i s njim predikat von Hötzen-dorf dobio tek 45 godina kasnije, godine 1815. Rodio se dakle kao neplemić, pa stoga svoje vlastito neplemenito rođenje uopće nije mogao izmijeniti u plemenito, zbog čega se ni njegov sin nije mogao roditi kao plemić, što se ovdje uredovno tvrdi. Sve je to moglo biti zabilježeno u napomeni, a nikako naknadnim mijenjanjem prvotnog upisa.

Plemstvo je dakle bilo vrlo mlado, osim toga saznajemo tek odavde da je Conrad primljen u službu sa 56 godina, što je u ono doba značilo starost.

Što se tiče same osječke škole crtanja u god. 1827. povećala se njena zbirka crteža škrinjom punom raznih nacрта i planova grada. Ova se škri-nja nalazila u sobi gradskog tamničara, pa gradsko poglavarstvo nije znalo što bi s njom učinilo (Reg. 1176). Bili su to nacrti pobjeglog zidar-skog majstora Josipa Schisslera. Prema popisu koji je sastavio Conrad bilo je tu 245 predmeta, najviše nacрта javnih i privatnih zgrada, katoličkih i pravoslavnih crkava, škola, talionica, visokih peći itd. Kod nekih nacрта spomenuta su mjesta, pa se vidi da su to mjesta u Slovačkoj i Banatu (Reg. 2153/1829.).

U spisima gradskog poglavarstva nalazi se naravski više raznih neriješenih materijalnih nego li ostalih pitanja, pa tako 26. VIII 1827. (Reg. 2297) predaje Conrad poglavarstvu dugu predstavku glede ogrjeva. Po-

tvrdjući da je za školsku godinu 1826./7. primio 6 hvati hrastovine za razdoblje od 1. XI — 30. IV tvrdi da može s tom količinom održati u školi samo umjerenu toplinu. Obrazloženje nalazi u tome što nema toliko učenika kao što ih je u obje glavne škole. Ima ih najviše 32, i ovi imaju obuku samo u propisana dva prijednevna sata. Zimi se ondje održavaju vježbe za latinski jezik, obično za vrijeme nastave crtanja, naime od 11—12 sati, pa tako redovito u 11 sati jedan dio mladeži već odlazi, a drugi dolazi, na koji način jedva jedna trećina ostane čitava dva sata. »Usljed toga je škola djelomično samo napola puna i loženje se mora tim više pojačati jer djeca, kao u ostalim školama, ne posjećuju školu u mnogo većem broju i prije podne i popodne, te već i samim svojim isparivanjem (Ausdünstung) kroz dan griju školske sobe.« Budući da nikada nema popodnevne obuke ohladi soba za velike hladnoće toliko da je se slijedeći dan mora ložiti već prije 7 sati i vatru držati do 12 sati. Radi nedjeljne i prazničke škole za šegrte raznih zanata mora se ložiti i u te dane, za vrijeme zimskog tečaja 30—32 dana, što ostale škole u cijelosti uštede. Ako se uzme u obzir da 6 hvati nije dovoljno, a potpisani je kraj i onako snižene plaće morao iz vlastitog nabaviti drvo koje je nedostajalo, neće biti neskromna molba da mu se odobri odgovarajuće povećanje drva ili novčana naknada koju dva učitelja glavnih škola dobivaju za ogrjev u iznosu od 40 forinti CM. Za čudo gradsko mu je zastupstvo bez ikakvog prigovora i rasprave odobrilo povećanu drvarinu od 8 hvati.

Ovakva do tada nepoznata susretljivost i širokogrudnost očitovala se i kod drugih zahtjeva. Bez protivljenja prihvaćen je prijedlog ravnatelja škole Krmpotića da se uz cijenu od 34 forinte 21 novčića WW izradi ormar za crtaće daske i ormarić za ključeve ladica u koje mladež zaključava crtaći pribor (Reg. 2357), kao i molba Conrada za popravak hodnika u prvom katu škole crtanja odnosno kod njegovog stana gdje su potporne grede i podne daske potpuno trule i prijete urušenjem (Reg. 2415).

Svoju naklonost prema školi crtanja odnosno prema njenom novom učitelju pokazalo je gradsko poglavarstvo i darovanjem kopije plana osječkog gradskog mosta na stupovima (Joch Brücke) što ju je izradio i poklonio inženjer Kraljevske ugarske komorske knjigovodstvene građevne deputacije Josip von Dorffinger zajedno s planom grada Pešte i novo reguliranog peštanskog sajmišta (Reg. 2922).

Želeći iskoristiti takve povoljne odnose pokušao je Conrad doći do povišenja plaće, koja je prije njegova dolaska bila snižena kad su zbog nastalih poteškoća razmjerno snižene plaće svih gradskih namještenika. Predaje 30. IV 1828. (Reg. 1637) molbu za povišenje plaće od 200 forinti na 300 forinti CM, jer da je njegov predšasnik Müntzberger čitavo vrijeme svoje 25-godišnje službe iz studijske zaklade imao statutarno sistematiziranu plaću od 300 forinti. Potkrepljuje molbu pozivom na brojne pohvale njegova rada, izradu korisnih izvornih crteža za školu, napose tehničkih crteža za razne obrte. Na svakom od 524 školska sata drugog polugodišta bilo je 35—40 učenika, a trebalo je za svaki zanat imati odgovarajuće uzorke. Od plaće od 200 forinti uostalom nije moguće s obitelji živjeti. Ovaj put se ipak nije mogla načiniti iznimka zbog općeg sniženja plaća i zastupstvo je 25. VI 1828. dalo mišljenje da postojeća plaća odgovara sadašnjim prilikama, a snižena je ne samo njegova plaća već i plaće osta-

lih gradskih činovnika i namještenika. S tim se na svojoj sjednici saglasilo i gradsko poglavarstvo.

Nezadovoljan s takvim rješenjem Conrad je pokušao izigrati gradsko poglavarstvo. Unatoč propisanom službenom redovnom putu i postupku koji je bio u toku, 26. IX 1828. šalje izravno molbu na palatina i Kraljevsko ugarsko namjesničko vijeće. U molbi ponavlja navode što ih je već iznio gradskom poglavarstvu nadopunjujući ih jedino tvrdnjom da mu se čini da mu je plaća snižena za sto forinti samo za to jer je taj iznos priznat kao mirovina udovici njegovog predšasnika. Njegova molba predana je Kraljevskoj ugarskoj dvorskoj komori koja je naravski nije mogla izravno riješiti, već ju je (Reg. 2882/1828.) ustupila gradskom poglavarstvu da ono pošalje svoje mišljenje saslušavši najprije gradsko zastupstvo. Iako je potonje već dalo potpuno određeno mišljenje poglavarstvu mu je poslalo i ovu molbu Na svojoj sjednici od 9. XII 1828. ono je naravski ostalo kod svojeg već danog mišljenja, ovaj put nadodajući da je molitelj nakon primitka u službu u svojoj molbi pismeno izjavio da prihvaća službu uz plaću od 200 forinti. Gradsko se poglavarstvo ovaj put ipak pokolebalo i u svojem izvještaju najprije predložilo traženo povišenje, što je precrtano i bez ikakvog prijedloga neodređeno navedeno »da će molitelj Conrad s porodicom kod sadašnjih sve lošijih prilika s plaćom od 200 forinti vrlo teško izaći na kraj« (Reg. 65/1829.). Vjerojatno je konačno ipak došlo do zaključka, ako se već mora kome zamjeriti da je opasnije zamjeriti se kod kuće predstavništvu vlastitog građanstva, koje ga prigodom svake restauracije bira, nego li dalekim višim nadležstvima u Beču i Pešti.

Kroz gradsku pisarnu nije provedeno, ali se vidi iz spisa da je ugarska komora 11. XI 1829. pod br. 35.308 odbila Conradovu molbu, na što on 20. VIII 1830. šalje dugu molbu izravno na školsko nadravnateljstvo u Zagrebu. Uz već upotrebljene razloge tvrdi da ga nije imenovalo gradsko zastupstvo već rješenjem od 3. I 1826. Namjesničko vijeće, uostalom on je i svoju molbu predao izravno Namjesničkom vijeću pa ima primati sistematiziranu plaću od 300 forinti kakvu dobivaju svi ostali profesori crtanja u kraljevini Ugarskoj. Nema razloga da ga se zbog gradskih dugova, radi kojih je došlo do sniženja plaća, kažnjava. Gradski službenici imaju sporednih dohodaka, kojih on nema, kao ni mogućnost privatne zarade.

Školsko vrhovno ravnateljstvo obratilo se tim povodom 26. VIII 1830. dugim dopisom na gradsko poglavarstvo. Usvajajući sve iznesene navode traži da se molitelju isplati tražena razlika od sto forinti jer od sadašnjih 200 forinti ne može živjeti, »a ako bi postojala stvarna nemogućnost plaćanja, koju se po mišljenju mnogih ne bi tako lako moglo primijeniti na glavni grad Osijek«, ovu razliku dade u naravi. Zanimljivo je da dopis nije potpisao ravnatelj već »po volji vrhovnog ravnatelja« zamjenik ravnatelja Domin. Zatim da su prezime Conrad shvatili kao ime, a predikat kao prezime pišući »Franciscus Conradus Hötzenдорff«, odnosno u tekstu mjesto Conrad pišu Hötzenдорff (Reg. 2398).

Gradsko zastupstvo nije izmijenilo svoje stanovište podkrepljujući ga tvrdnjom da molitelj uz plaću od 200 forinti ima drvarinu i besplatni stan te da je izjavio da je voljan primiti ovo mjesto čak i uz odreku prava na mirovinu. Uostalom molbu je već odbilo više nadležstvo. Gradsko je

poglavarstvo zaključilo da se obzirom na visoku rješidbu priključuje tom mišljenju (Reg. 2462).

Conrad je nakon toga pokušao još i s posljednjim udarcem. Dne 8. II 1831. predaje dugu latinsku molbu na samog cara. Nije mu naravski preostalo nego još u crnijim bojama ponoviti ono što je već pisao. Napose je naglasio da nije nikakvu molbu predao gradskom poglavarstvu, već 21. VIII 1825. samo izravnu molbu Namjesničkom vijeću. Znao je da svi učitelji crtanja u državi imaju plaću od 300 forinti, nitko mu nije saopćio da je ta plaća u Osijeku snižena na 200 forinti. Tuži se nadalje da s ovakvom plaćom ne može živjeti i zbog bolesti, već godinama boluje od upale zglobova i grčeva.

Dvorska je komora poslala molbu na očitovanje u Osijek, pa su i zastupstvo i gradsko poglavarstvo još jednom ponovili ono što su već prije izjavili (Reg. 1246/1831.). Pravno se ovdje nije moglo ništa učiniti i 5. VI 1833. saopćuje Dvorska komora da je kraljevskim rješenjem molba odbijena, jer je molitelj pismeno potvrdio da je obaviješten o visini plaće te primio mjesto uz uvjet da mu je plaća 200 forinti dok kraljevskim rješenjem plaće opet ne budu povišene što do sada za ovaj grad nije odobreno. »Stoga se Njegovo najsvetije veličanstvo udostojilo molitelja milostivo uputiti na daljnju strpljivost« (Reg. 1517).

Nakon početnih poteškoća i stalne borbe za povišenje plaće daljnje su godine prolazile bez većih potresa, što možemo zaključiti i iz toga, da malo toga nalazimo u poglavarstvenim spisima, jer se u pojedinim godištim baš ništa ne spominje. Možemo stoga zabilježiti samo ono što je bar donekle važno i zanimljivo.

Dne 29. XII 1828. (Reg. 322/1829.) izvješćuje Conrad da je zidarski majstor i član zastupstva Ivan Walter poklonio na najvećem regal-foliju građevni nacrt pročelja (Façade) crkve sv. Mihajla u Beču, pročelja jedne rimske crkve s kupolom, pročelja, presjeka i dijela tlocrta jedne crkve, tlocrta i nacrtu vlastelinske zgrade. Na srednjem regal-foliju 4 pročelja palače, dijela presjeka iste, pročelja građanskih kuća, tlocrta i nacrtu kamenitih stuba te tlocrta i nacrtu drugih kamenitih stuba. Poklonio je i okvire, treba samo za neke od njih nabaviti staklo. Moli gradsko poglavarstvo da upozori građanstvo da i ono pokloni crteže i nacрте za crtačku školu, jer ona nema potrebne uzorke za razne zanate.

Sve crtačke škole Hrvatske morale su svakog polugodišta dostaviti svoje učeničke crteže na ispitivanje zagrebačkom vrhovnom školskom nadzorništvu. Na osnovu takvih crteža crtačkih škola u Zagrebu, Karlovcu, Rijeci, Varaždinu, Osijeku i Rumi izvijestilo je Namjesništvo da »u većini škola nedostaje dobrih predložaka, a većinom i sposobnosti, često i volje i vremena učitelja da si sami nabave dobre predloške, čemu se ne treba čuditi, jer vlastito izrađivanje dobrih originalnih predložaka svakako traži najveći stepen potpunog umjetnika, kakav se kod najmanjeg broja ovih učitelja crtanja može pretpostaviti, k tome također većini njih nedostaje prilika i sredstva da kopiraju dobre originale«. Dne 25. V 1830. pozvao je stoga njegov vrhovni ravnatelj grof Sermage poglavarstvo da se crtačkoj školi isplati najmanje 60 forinti za nabavu boljih obrazaca za arhitektonski, tesarski, bravarski, pećarski, srebrnarski, sedlarski i druge slične zanate te time, kao susjedni gradovi u kojima je osnovana

crtačka škola, pokazu svoju gorljivost u unapređivanju narodne kulture. (Reg. 1824).

Gradsko se zastupstvo opet vratilo nekadašnjoj svojoj sitničavosti i škrtosti te je, pozivajući se na iscrpljenost blagajne, odbilo zahtjev i zaključilo da učitelj crtanja nove crteže potrebne za crtačku školu nabavi na taj način da potrebni iznos mjesečno razreže i naplati od mladeži koja polazi crtačku školu. Gradsko se poglavarstvo ovaj put s takvim stavom ipak nije moglo složiti, te je izjavilo da unatoč takvom zaključku, jer je škola javna a predlošci su jako potrebni, moli da Dvorska komora dozvoli da se ovih 60 forinti isplati iz gradske komorske blagajne (Reg. 2083), a što je Komora odobrila. Odredila je samo da učitelj crtanja ima sastaviti popis nabavljenih nacрта i biti za njih odgovoran, napose da nacrti ne budu prije vremena uništeni (Reg. 491/1831.).

U god. 1833. ponovilo je ravnateljstvo Kraljevskog zagrebačkog literarnog okružja okružnicu Namjesničkog vijeća iz g. 1795., ponovno objavljenu god. 1815. i god. 1821., da se šegrte i pomoćnike pojedinih određenih zanata ima pod prijetnjom kazne prisiliti na marljivi polazak crtačke i građanske škole (nedjeljna škola, opetovnica), jer bez svjedodžbe o završenoj crtačkoj školi i završenom prvom razredu građanske škole gradski komesari pod osobnom odgovornošću ne mogu šegrte osloboditi, a pomoćnike proglasiti majstorima (Reg. 3038).

Na izvještaj podblagajnika Vidakovića, da se drvarnica glavne i crtačke škole nalazi u najlošijem stanju, te je se mora najskorije popraviti, zaključeno je 8. III 1834. na sjednici poglavarstva (Reg. 609/1834) da se izvidi stanje i predloži predračun. Radilo se zapravo o pregradnji drvarnice i proširenju školske zgrade što je ostalo neriješeno još od god. 1822. Na primljeni izvještaj povjerenstva o opasnosti da će se drvarnica srušiti, zaključeno je na prijedlog senatora Krmpotića, sada ponovno nakon 12 godina mirovanja, da se izradi nacrt i proračun kako bi se s malo troška provela izgradnja stuba i jedne sobe za crtačku školu iznad drvarnice, jer u sadašnjoj zgradi s jednom njenom prostorijom (sadašnja jednokatnica u Demonjinoj ulici br. 16 uz sadašnju zgradu Gimnazije Ive Lole Ribara) za nju više nema mjesta (Reg. 1412/1834.).

Senator Svoboda predložio je primljene predračune osječkih majstora, pa budući da bi za ovu jednu sobu samo trošak zidara iznosio 1842 forinta 31 novčić gradsko se zastupstvo preplašilo troška, ustuknilo je, te je opet pokušalo rješenje zavući, odnosno onemogućiti, zaključivši na sjednici od 31. XII 1834. da se od izgradnje školske prostorije odustane. Obzirom na veliki broj učenika može učitelj crtanja obuku provoditi izmjenično. Zbog ruševnosti može se izvršiti popravak šupe, hodnika i stuba. Na gospodarskoj sjednici poglavarstvo se složilo sa zaključkom da se školsku sobu ne zida i zaključilo da se zatraže novi predračuni za hodnik, stube i šupu (Reg. 163/1835). Proširenje zgrade kasnije više nitko nije poticao, tek 18. X 1839. (Reg. 2710), jako drhtavim rukopisom, traži Conrad popravak krova, oštećenog od vjetrova.

Zdravstveno stanje Conrada svakako se nije popravljalo već pogoršavalo te 3. I 1841. (Reg. 86) ravnatelj crtačke škole Krmpotić izvješćuje da prilaže molbu Franje Conrada von Hötzen Dorf i njegovog sina *Huga Conrada von Hötzen Dorf* (u gradskim spisima nema te molbe), koji zamjenjuje svog oca, da se Hugo Conrad postavi učiteljem crtačke škole. Pred-

laže da poglavarstvo prihvati ovu molbu i predloži vrhovnom školskom ravnateljstvu u Zagrebu da sina imenuje zamjenikom oca invalida koji je tokom 14 godina bio vrlo zaslužan za tu školu. Nabrāja za to veliki broj razloga: »Otac sam želi to učiteljsko mjesto ustupiti sinu, škola će imati izvrsnog nastavnika, gradu će iz toga nastati korist koju ne treba prezeti jer je sadašnji zamjenik u toj školi Hugo Conrad po svojoj vještini, primjeni crtanja i svog načina poučavanja hvaljen već kao javni učitelj škole crtanja u Rumi, a također i ove mjesne škole. Dapače je u slikarskoj umjetnosti dao izvrsne primjere. Njegovo postavljanje bit će za školu čast i dobitak, dok će gradska blagajna ovim ustupanjem službe biti oslobođena plaćanja honorara zamjenika odnosno mirovine učitelja jubilarca«.

Na ovakav hvalospjev prihvatilo je 9. I 1841. poglavarstvo prijedlog o prijenosu službe učitelja crtanja na Huga Conrada »jer radi njegove utvrđene sposobnosti u ovoj umjetnosti ova škola u svakom pogledu dobiva vrlo sposobnu osobu, a uz to se time gradskoj blagajni ne nameće nikakav novi teret«. Zbog svih ovih razloga, a sin je voljan nemoćnog svog oca uzdržavati dok živi, imenuje ga se na mjesto njegovog bolešljivog oca za učitelja crtanja. Uz priloženu molbu i nacрте umoljava vrhovno školsko ravnateljstvo u Zagrebu da zagovori odobrenje ovog imenovanja kod Kraljevskog ugarskog namjesništva.

Već za nekoliko dana izvješćuje senator Krmpotić da je od dugotrajne bolesti upale zglobova 20. I 1841. oko 4 sata popodne kao 70-godišnjak Franjo Conrad umro mirnom smrću, a da njegovu službu izvrsno vodi sin Hugo, koji je već više godina bio njegov odlični pomoćnik, te od 1. XI 1840. po školskom ravnateljstvu imenovan njegovim zamjenikom. Ostavljenoj siromašnoj udovici da se dostavi ostatak muževljeve plaće. U tom smislu izdan je nalog gradskoj blagajni da od 21. I plaću isplaćuje Hugu Conradu, kojeg je Vrhovno školsko ravnateljstvo u Zagrebu imenovalo zamjenikom 1. XI 1840. (Reg. 331/1841.).

Vijeće Kraljevske ugarske dvorske komore u Budimu obavijestilo je 18. III 1841. (Reg. 1097) gradsko poglavarstvo da obzirom na imenovanje Huga Conrada ab Hetzendorf učiteljem škole crtanja kod osječke tvrđavske glavne škole iz komorske gradske blagajne isplati istom plaću od dana nastupa službe.

Potvrđen je dakle sklopljeni porodični sporazum a bez biranja se riješilo i pitanje izbora trećeg učitelja osječke škole crtanja. Bez sukoba predusrelo se time barem da za živog Conrada dođe do tugaljivog spora glede njegove mirovine, do kojeg bi inače svakako došlo, jer je već prigodom borbe za povišenje plaće bez ikakve potrebe gradsko zastupstvo unprijed stalno naglašavalo da se on prigodom primitka u službu izričito pismeno odrekao prava na mirovinu, dok je Conrad ovu tvrdnju u svojoj molbi na cara, također bez potrebe u ovoj prilici, odlučno poricao.

Ostalo je međutim neriješeno pitanje prava udovice na mirovinu iza mrtvog muža, koja nije bila voljna odustati od svoje mirovine te predaje molbu da joj se izda svjedodžba siromaštva potrebna za traženje mirovine. Tome gradsko poglavarstvo udovoljava (Reg. 1530/1841.), ali ona udovičku mirovinu ne traži izravno. Dne 27. VII 1841. (Reg. 2716) šalje Namjesničko vijeće, tražeći povrat spisa, na izvještaj predstavku s 8 pri-

loga zagrebačkog vrhovnog školskog ravnateljstva glede isplate redovite mirovine od 100 forinti Barbari Franzky udovi Franje Konrada ab Hetzendorf. Kao i kod Müntzbergerove udovice gradsko se zastupstvo najodlučnije protivilo plaćanju bilo kakove udovičke mirovine, te je na sjednici od 24. XI 1841. (Reg. 3646) taj zahtjev odbilo »budući da je poslije smrti Hötzendorfa bez raspisa natječaja mjesto ovdašnjeg učitelja crtanja, samo obzirom na uzdržavanje udovice, odmah podijeljeno njegovom sinu, koji mu je još za života za njegove bolesti dodijeljen kao zamjenik, na koji je način ista udova opskrbljena, te bez razloga iz gradske blagajne traži mirovinu koja joj i onako ne pripada«. Dodaje nadalje da je gradska blagajna i onako opterećena raznovrsnim izdacima za učitelje te nije u stanju plaćati mirovine. Smatra stoga da nije moguće isplaćivati na teret gradskih porezovnika ovakve mirovine iz gradske blagajne. Gradsko je poglavarstvo izvijestilo da mjesto traženog izvještaja očituje da se s ovim mišljenjem potpuno saglašuje. Zanimljivo je prigovaranje provedenom izigravanju natječaja i izbora novog učitelja, kod čega ipak nije jasno koga se to prigovaranje tiče. Iako su polazili sa raznih staništa, osim gradskog zastupstva kojeg nitko nije pitao, a i ono samo sretno da se makar i nepravilnim načinom oslobodilo mirovine u to vrijeme ni jednom riječju nije prigovaralo — zapravo su svi ostali od reda kod toga složno sudjelovali.

Vijeće Kraljevske ugarske dvorske komore u Budimu nije se međutim s ovakvim mišljenjem nikako složilo i 21. IX 1842. (Reg. 3123) odlučno nalaže da se prema kraljevskim rješidbama isplati udovi kao mirovina trećina muževljeve godišnje plaće od 300 forinti, tj. 100 forinti i podnese mu mirovinski iskaz. Sve je ovo međutim postalo bespredmetno, jer je udova prije toga umrla. Unatoč tome još 26. X 1842. pod br. 3727 (Reg. 3448) traži Vijeće dvorske komore da mu se vrate nevraćeni spisi o traženju mirovine, što je učinjeno, tako da i od njih ništa nije ostalo u arhivi osječkog gradskog poglavarstva.

Naprijed navedeno bila bi sva građa što je nađena u arhivi osječkog gradskog poglavarstva. U matičnim knjigama župe Darda nije Conrad nigdje spomenut, prema tome se sin Hugo nije ondje rodio. Ako je Conrad doista živio u Dardi, kako se tvrdi u literaturi, čudno je da se nigdje ne spominje ni među kumovima, dok se ostali vlastelinski činovnici često spominju. Od dardanskog vlastelinstva nema u osječkom Historijskom arhivu ništa, potrebno je ipak upozoriti da u Dardi nije bilo vlastelinstvo nadvojvode Fridricha, kako se tvrdi u literaturi, već grofa Esterhazy, dok je sjedište beljskog vlastelinstva nadvojvode Fridricha bilo u Kneževu. Nije stoga pružen dokaz da je Conrad bio vlastelinski katastarski crtač u Dardi. U maticama umrlih osječke tvrđavske župe upisano je da je Franciscus Konrad de Hetzendorf u 70. godini umro 20. I 1841. od tuberkuloze, a Barbara Conrad de Hötzendorf u 59. godini od kronične nervozne slabosti već godinu dana kasnije, 31. I 1842.

O nastavničkom radu Franje Conrada nisu u gradskim spisima nađeni nikakvi podaci osim potvrde od 25. XII 1838. (Reg. 58/1839.) da ju je pohadjao srebrnar (on sam potpisuje se kao zlatar) Maksimilijan Rigl dok je učio zanat kod zlatara Verovskog. Uz potpis otisnut je velik Conradov pečat s njegovim plemićkim grbom.

Najbolje učeničke crteže i predloške učitelja morale su crtačke škole svake godine podnijeti na uvid i ocjenu višoj školskoj oblasti u Budimu, pa tri takve ocjene donosi Antun Cuvaj u svojoj »Građi za povijest školstva Hrvatske«. U ocjeni za drugo polugodište školske godine 1825./6. ocjenjuju se radnje crtačkih škola u Rijeci, Karlovcu i Zagrebu kao osrednje, škole u Varaždinu kao više loše nego li srednje, a kao najbolje radnje škole u Rumi i u Osijeku. Za osječku školu navodi se »osječki crteži u svesci F samo su osrednji, u svesci G naskroz čisto izvedeni i crtani«. Nabrojeno je 13 najboljih crteža. Za prvo poljeće god. 1826./7. crteži svih škola u Hrvatskoj povoljno su ocijenjeni, posebno se ističe osječke crteže: »crteži osječke škole su bez razlike vrlo čisto i marljivo izvedeni i izrađeni«. Još bolja je ocjena za drugo poljeće: »vrlo čisto i marljivo izrađeni osječki uzorci smjeli bi se pohvaliti«. Ove ocjene izdane su u Budimu 17. I 1828., a potpisali su ih od Kr. ug. zemaljske naddirekcije crtač Pechler i inženjer Huppmann te profesor crtanja Rauschmann. U ocjenama ne spominje se nigdje ni jedno ime učitelja crtanja, a zanimljivo je da Cuvaj u svojem ogromnom djelu o povijesti hrvatskog školstva od 11 svezaka Franju Conrada nigdje ne spominje, očito jer za nj nigdje nije našao podataka.

U Galeriji likovnih umjetnosti u Osijeku nema nikakvog rada Franje Conrada. Mnogo bolje nije ni s osječkim Muzejem Slavonije, u kojem je samo jedan školski predložak za crtanje »Pojedini dijelovi sobne drvene građe i njena razna sastavljanja« s 18 uzoraka »Posvećeno Kraljevskoj crtačkoj školi u Osijeku od njenog profesora Franje Conrada von Hötzen-dorf, Osijek, 20. kolovoza 1828.«. U zagrebačkoj Modernoj galeriji nalaze se dva njegova akvarela na papiru »Tivoli« i »Talijanski pejzaž«. Prvi je signiran sa d. d. Franz Conrad v. Hötzen-dorf 1839.³

Prema onom što nam govore gradski spisi, Conrad je za svoju školu crtanja našao kud i kamo povoljnije uvjete od svojeg predšasnika. Kao čovjeku koji je došao s najvišim preporukama, u pogledu njegovog školskog rada nije mu se činilo nikakve neprilike već išlo u susret. Kod proširenja školskog prostora ta je susretljivost već prestajala, sve je ostalo na istom, stvar nije ništa krenula naprijed, a da kod povišenja plaće potpuno stane. U pogledu povišenja plaće gradsko je zastupstvo zajedno s gradskim poglavarstvom ostalo tvrdoglavo i neumoljivo, tako da je Conrad sa sniženom plaćom doista mogao samo vrlo bijedno živjeti. Iz toga mogli bismo zaključiti da ni njegov položaj prije preuzimanja ove službe nije bio osobit, inače ne bi imao razloga da prijeđe na lošiji položaj.

Franjo Conrad se u raznim djelima mnogo spominje. Zapravo se ponavljaju prve oskudne vijesti o njemu osnovane na predaji, a koje se nisu mogle provjeriti. Poslije se nije više ništa dalje istraživalo.

Osnovne podatke daje Dr Iso Kršnjavi⁴. Već god. 1905. iznosi on u »Hrvatskom kolu« Matice Hrvatske svoje dragocjene osobne uspomene o razvoju likovnog života u Hrvatskoj, među njima i o oba Conrada, a da ih u »Jeki od Osijeka« za god. 1920. nadopuni sa sjećanjima iz mladosti. U njima za Franju Conrada tvrdi da je bio vrlo ugledan plemić, oženjen s barunicom Rauchfuss. God. 1804. da mu se u Brnu rodio sin Hugo. Za austrijskog državnog bankrota 1811. izgubio je gotovo sav svoj imetak. S onim, što mu je ostalo, preselio se u Beč gdje je visoka aristokracija osiromašene plemiće ljubezno potpomagala. Tu je upoznao grofa Pejače-

vića, koji ga je sklonuo, da se nastani u Osijeku, gdje mu je pribavio mjesto gradskog učitelja crtanja za obrtnike. O njegovom umjetničkom djelovanju Kršnjavi nije mogao ništa saznati, saznao je samo da je sina Huga poslao na putovanje u Gorski Kotar, Tirol i Italiju, da je na putovanju boravio 7 godina, te se vratio u Osijek kad mu je otac umro i preuzeo njegovo učiteljsko mjesto. O njegovoj službi u Dardi ne govori dakle ovdje ništa. Kršnjavi je bio učenik Huga Hötendorfa, god. 1866. je čak kod njega u kući stanovao, mnoge podatke mogao je izravno dobiti. Pišući o događajima o kojima su mu drugi pripovijedali pred više od pol stoljeća, razumije se da mnoge tvrdnje više nisu morale biti tačne, ali su one ipak bile glavni izvor saznanja.

Držeći se zabilježaka Kršnjavoga, skoro istodobno pišu o oba Conrada Dr Artur Schneider i Dr Josip Bösendorfer. Prvi, očito na osnovu podataka dobivenih od Dra Bösendorfera piše god. 1934. značajnu raspravu »Slavonski pejzažisti«⁵ među kojima daje odgovarajuće mjesto i Conradima, dok Dr Bösendorfer god. 1935., koristeći svoje ogromno znanje, iskustvo i istraživanja, u »Počecima umjetnosti u Slavoniji«, pružajući prvi pregled do tada nepoznatog bujnog likovnog razvoja u Slavoniji, također ističe ulogu koju su u njemu imali Conradi.⁶ Prema tadašnjoj praksi prešućuje nažalost izvore svojega znanja. Navedene četiri radnje služile su kao glavna osnova i svim daljnjim djelima, kad se u Zagrebu i u Osijeku pojavilo zanimanje za slavonski slikarski krug iz polovice 19. stoljeća te ga počelo istraživati s mnogo volje ali bez mogućnosti istraživanja njegovih povijesnih izvora tako da sva ta nastojanja nisu mogla doprijeti dalje od površine. Među ostalima piše o Franji Conradu Ljubo Babić u »Umjetnosti kod Hrvata«⁷, dok ga se naravski pogotovo spominje u Osijeku u skupnim prikazima⁸ te u raspravama Otona Schweizera u »Osječkom zborniku«⁹. Za vrijeme hitlerovskog pokreta, a napose njemačke okupacije, nastojalo se za njemačku propagandu iskoristiti i osječke slikare. Priređene su uz propagandistička izdanja tri izložbe s djelima starih osječkih slikara (1940., 1941., 1942.), kojom prilikom ni Franjo Conrad nije ostao pošteđen. Novije vrijeme, s provjeravanjem podataka u arhivima, svakako znači veliki napredak, tako i rasprava Radoslava Putara o slikarstvu Slavonije objavljena prigodom izložbe slikarstva XIX stoljeća u Hrvatskoj priređene u Zagrebu g. 1961.¹⁰ Na temelju postojeće literature savjesno je Franju Conrada prikazao god. 1959. u prvom svesku Enciklopedije likovnih umjetnosti Zdenko Šenoa.

Nakon uspoređivanja iznesenih arhivskih podataka s dosadašnjom literaturom, čijim piscima u doba pisanja bez njihove krivnje arhivska građa nije bila pristupačna, mnogo toga će se morati potpuno odbaciti, koješta ispraviti, a gdješto ponovo istražiti. Pružen je i ovaj put dokaz, da se bez arhivskih istraživanja i provjeravanja ne može doći do kritičkih podataka o našoj prošlosti. Budući da se ovo istraživanje temelji isključivo na arhivi osječkog gradskog poglavarstva iz Historijskog arhiva u Osijeku, razumije se, da bi i ova istraživanja morala doći do svoje nadopune ili izmjene, ako bi se gdje moglo doći i do drugih povijesnih izvora.

Drugi, petnaestogodišnji odsjek povijesti osječke crtačke škole, odsjek Franje Conrada od god. 1826. — 1841., razvijao se, kao i kod ostalih naših crtačkih škola u Hrvatskoj, i dalje u okviru podučavanja učenika u

crtačkim stručnim sposobnostima i tehničkog crtanja potrebnog u njihovim budućim zanatima, a time na podizanju stručnosti kao i stjecanja općeg i osnovnog crtačkog znanja. Na taj je način u podizanju likovne kulture i njenog razumijevanja ona morala odigrati važnu ulogu u svojoj okolini, u svojem krugu i izvan njega. Da li se uz taj osnovni zadatak prelazilo propisane krute nastavne okvire temeljem dosadašnje pristupačne arhivske građe ne bismo mogli tvrditi, iako već kod Müntzbergera vidimo da je među polaznicima crtačke škole bilo i onih koji nisu bili šegrti.

U razvoju razumijevanja za crtanje, a prema tome i za likovnu kulturu uopće, svakako je razdoblje crtačke škole Franje Conrada moralo ostaviti snažan trag već i radi toga je je preraslo početne osnivačke organizacione poteškoće i razvijalo se u sređenijim prilikama.

BILJEŠKE

- ¹ Dr Kamilo Firingier: »Osnivanje osječke crtačke škole i njen prvi učitelj Antun Müntzberger«, Osječki zbornik, VIII, 1962., str. 166
- ² Reskript Kraljevskog ugarskog Namjesničkog vijeća u Budimu 21504

Prudentes ac Circumspecti

Nobis honorandi!

Cum e recurrentibus pro Graphidis Magistri Statione penes Scholam Capitalem Civitatis hujus vacante, candidati per Civicum hunc Magistratum ope Relationis ddto 3^{ae} Xbris. a. c. № 2617 et 2618. via Sup. Studiorum Directionis Zagabiensis isthuc perlata, et quidem 1° Loco Antonius Müntzberger et 2° Loco Carolus Lobmayer nacta subin alibi applicatione a petito suo sponte recesserint, tertius vero Josephus Borchich Gymnastica nunc emensus actuque in Studiis existens in Situationis duntaxat planis, quae pro Graphidis Magistri habilitate dijudicanda minus sufficiunt habilitatem quidem aliquam remonstret; eidem tamen Magisterio Graphidis hoc singulari et scopo diversi generis opificum Instituoni haud sufficiente Specimine admoveri nequeunte; exhibitus medio tempore pro hac statione Recursus, insignibusque delineationum diversis Paradigmatibus instructus *Francisci Conrad*, qui ab institutione quanque practica jam vir aetatis maturae cognitus perquam aptus judicatur, Civico huic Magistratui penes reacclusionem recursalium Actorum, atque Delineationum speciminum respectivis partibus restituendorum scopo eo erga subsequam remissionem transponitur, ut cum de Recursu hoc et Paradigmatibus eidem Civico Magistratui velut scholae suae Magistriue dotationem procuranti huicdum non constiterit, Declarationem et respective circa novum hunc recurrentem conformem ejus habilitati et qualitatibus, ut si progressus suorum opificum quemadmodum nec dubitatur, Eidem curae est, Propositionem isthuc et quidem immediate, ocyusque submittat, quo adhuc ante scholarum initium Graphidis institutioni abhinc debite provideri valeat. Datum ex Consilio Regio Locumtenentiali Hungarico, Budae die Vigesima tertia Augusti anno millesimo octingentesimo Vigesimo quinto celebrato Eorundem

Benevoli

C. Josephus Sigray

Petrus Comaromy

Joanes Comes Pongrácz

(Arhiv Poglavarstva grada Osijeka, 1825, Fasc. 3 ,Reg. 1974, № 1989)

- ³ »Slikarstvo XIX stoljeća u Hrvatskoj«, Katalog izložbe, Zagreb 1961. Galerija slika grada Zagreba »Benko Horvat«, str. 199
- ⁴ Dr Izidor Kršnjavi: »Pogled na razvoj hrvatske umjetnosti u moje doba«, Hrvatsko kolo I., Zagreb, 1905.,
Dr Izidor Kršnjavi: »Uspomene iz Vinkovaca i Osijeka«, Jeka od Osijeka, Hrvatski zabavnik i kalendar za g. 1920., Klub hrvatskih književnika u Osijeku, III, Osijek, str. 25
- ⁵ Dr Artur Schneider: »Slavonski pejzažisti, Uz drugu retrospektivnu izložbu«, Hrvatska revija, Zagreb, 1934., sves. 6 te kao separat str. 6

- ⁶ Dr Josip Bösendorfer: »Počeci umjetnosti u Osijeku«, Osijek 1935. Arheološki klub Mursa Osijek, str. 7
- ⁷ Ljubo Babić: »Umjetnost kod Hrvata u 19. stoljeću«, Matica Hrvatska, Zagreb, 1934., te »Sabrana djela I«, Zagreb, 1943., str. 68
- ⁸ Josip Grubišić: »Grad Osijek«, Osijek 1941., Likovna umjetnost, str. 30
- ⁹ Oto Schweizer: »Die bürgerliche Zeichenschule in Osijek« (1800—1873) i »Hugo Conrad von Hötendorf (kurze Biografie)«, Osječki zbornik br. I, Osijek, 1942., str. 59 i 60
- ¹⁰ Radoslav Putar, »Slavonija, Slikarstvo XIX stoljeća u Hrvatskoj, Katalog izložbe, Zagreb, 1961., str. 37

Dr KAMILO FIRINGER: FRANZ CONRAD VON HÖTZENDORF, DER
ZWEITE LEHRER DER OSIJEKER ZEICHENSCHULE (1826—1841)

Nach dem Tod des Gründers und des ersten Lehrers der bürgerlichen Zeichenschule in Osijek Anton Müntzberger (8. VIII 1824.), wurde als provisorischer Lehrer dieser Schule sein Sohn Anton Müntzberger der jüng. angestellt. Obwohl er keine Qualifikation für diese Stellung hatte, erfolgte diese Ernennung durch den Osijeker Stadtmagistrat wegen der schweren Verhältnisse, in welchen sich nach dem Ableben des Verstorbenen dessen Familie befand. Wegen der Aussichtslosigkeit trat Müntzberger der jüng. von seinem Gesuche zurück, bekleidete jedoch diese Stelle bis zur Ernennung des neuen Lehrers im Jahre 1826.

Auf den ausgeschriebenen Concurs reichten 7 Kandidaten ihre Gesuche ein, einige von ihnen mit recht guten Qualifikationen. Die königliche Ungarische Statthalterei in Ofen schlug jedoch für diese Stelle den herrschaftlichen Katastralzeichner aus Darda in der Baranja Franz Conrad vor, als einen Mann reifen Alters, welcher aus einem praktischen Berufe komme. Aus den Schriften ist keine andere Qualifikation ersichtlich. Der Stadtmagistrat und die Erwählte Genanschaft nahmen diesen Vorschlag, welcher mehr einem Befehl glich, an, und so wurde er am 10. IV. 1826. in seine Dienstpflicht eingeführt.

Franz Conrad ist am 22. VIII 1770. in Brno in Mähren geboren. In seiner neuen Stellung suchte er gleich um die Anerkennung seines adeligen Standes und seines Adelprädikates ab Hötendorf, welcher er sich in den ersten Tagen seines Dienstes nicht bediente, an. Sein Dienst verlief ohne besondere Begebenheiten. Wegen der Protection, die er von seiten der hohen Instanzen genoss, und die ihm auch diesen Posten verschafft hatten, kam man ihm in den materiellen Bedürfnissen seiner Zeichenschule entgegen. In betreff einer Gehaltserhöhung von 200 auf 300 Fl CM blieb die Erwählte Genanschaft unerbittlich, da vor seinem Dienstantritt wegen Schwierigkeiten der Stadtkassa allen städtischen Angestellten die Bezüge herabgesetzt worden waren. Erfolglos blieb auch seine Bittschrift an den Kaiser.

In schweren materiellen Verhältnissen als kranker Greis konnte er später seinen Dienst nicht weiter versehen und zu seinem Gehilfen wurde sein Sohn Hugo ernannt. Da die Erwählte Genanschaft ihm keine Pension anerkennen wollte, wurde ein Ausweg in einer Einigung vom 3. I 1841. gefunden, dass sein Sohn zu seinem Stellvertreter ernannt wurde mit der Verpflichtung den Vater zu ernähren. Inzwischen starb aber Franz Conrad am 20. I 1841. im Alter von 70 Jahren. Ohne irgendeine formell durchgeführte Wahl blieb als sein Nachfolger sein Sohn Hugo an der Zeichenschule. Es kam dann aber zu einem Konflikt wegen der Pension der Witwe Barbara geboren Franzky, die ihr die Erwählte Genanschaft auf keinen Fall zuerkennen wollte. Dieser Konflikt wurde dann bald durch ihren am 30. I 1842. erfolgten Tod erledigt.

Ausser architektonischen Zeichnungsmustern für den Schulgebrauch sind von Franz Conrad nur zwei Aquarelle »Tivoli« und »Italienische Landschaft«, das erste von ihm signiert, bekannt. Beide befinden sich in der Modernen Galerie in Zagreb.

In der heimischen Fachliteratur wird Franz Conrad öfters erwähnt, alle Angaben sind jedoch nur auf Überlieferungen gegründet, die oft den Tatsachen nicht entsprechen. Diese Abhandlung ist ausschliesslich auf Grund der Daten des Osijeker Stadtarchivs, welches sich im Historischen Archiv in Osijek befindet, geschrieben. Diese Daten sind leider auch mangelhaft, da die Königliche Statthalterei in Ofen das Stellungsgesuch Conrads sowie alle seine anderen Personaldokumente zurückzog. Offensichtlich hatte sie ein gewisses Interesse daran, dass keine diesbezügliche Dokumentation in Osijek verbleibe.